

De politicus Spaak wordt vooral geassocieerd met de Belgische buitenlandse politiek

Politieke kameleon of ultieme overlever ? Michel Dumoulin's biografie van Paul-Henri Spaak

Maria De Waele, Dienst Culturele Zaken,
Stad Gent

Op 25 april 1999 was het honderd jaar geleden dat Paul-Henri Spaak in Schaarbeek werd geboren. Naar aanleiding van deze verjaardag gaf de Stichting Paul-Henri Spaak aan historicus Michel Dumoulin (Université Catholique Louvain), specialist in de geschiedenis van de Europese integratie, de opdracht om een eerste 'wetenschappelijke' biografie te schrijven van de voormalige minister⁽¹⁾.

De politicus Spaak wordt vooral geassocieerd met de Belgische buitenlandse politiek - hij was van 1936 tot 1966, behalve wanneer de BWP of de BSP in de oppositie zat, minister van Buitenlandse Zaken - en met de Europese eenmaking. In theorie was er zeker ruimte voor een degelijk onderbouwde levensbeschrijving, die tevens Spaaks lange en bochtige politieke carrière behandelde. Ook het geconsulteerde materiaal zag er zeer veelbelovend uit. Dumoulin kreeg als eerste toegang tot Spaaks private archieven, die tot dan toe door de familie zorgvuldig gesloten werden gehouden. Daarnaast raadpleegde hij verschillende aanvullende fondsen in binnen- en buitenland, met als meest opvallende het Public Record Office (PRO) in Londen en de archieven van Leopold III, in handen van de vzw Prinses Lilian. Opvallend afwezig zijn dan weer de processen-verbaal van de Algemene Raad en van het Bureau van de Algemene Raad van de BWP en de BSP/PSB,

die zich in het IEV en in het AMSAB bevinden, maar daarover later meer.

Het resultaat is een fors boek van meer dan zevenhonderd pagina's, dat bij zijn verschijnen ruime aandacht kreeg in de Franstalige pers. Dumoulin nam zich voor "[...] *une reconstitution d'ensemble du parcours*" van Spaak te maken, wat natuurlijk een heuse titanenopdracht is. Jammer genoeg worden de hooggespannen verwachtingen niet ingelost, meer zelfs, de lezer blijft enigszins op zijn honger zitten. Het resultaat is een zeer traditionele biografie, die weinig nieuwe gegevens of inzichten aanbrengt in verband met Spaaks lange carrière. Viel er echt niet meer te halen uit het persoonlijk archief? In zijn inleiding geeft Dumoulin blijk van een zekere teleurstelling wanneer hij schrijft dat "[...] *en dépit de leur intérêt certain, les papiers Spaak [...] présentent malheureusement des lacunes demeurées inexplicables*". Dumoulin heeft op de eerste plaats een indrukwekkende hoeveelheid feiten en gebeurtenissen bijeengebracht. De lezer - en af en toe de auteur - dreigt te verdrinken in deze feitenlawine, want een kernachtige schets van de grote lijnen is er doorgaans niet bij. Meer diepgaande analyses of kritische reflecties ontbreken nagenoeg volledig. Ook over de verschillende politieke 'karpersprongen', die tijdens Spaaks carrière het nodige stof deden opwaaien, worden weinig indringende vragen gesteld. Ik heb de indruk dat het boek zeer snel is geschreven, een lange incubatietijd had waarschijnlijk én een duidelijker onderscheid tussen hoofd- en bijzaken, én een grotere afstandelijkheid ten opzichte van het onderwerp opgeleverd.

In zijn inleiding probeert Dumoulin zich enigszins in te dekken tegen dergelijke opmerkingen. Hij onderstreept dat "[...] *qui dit parcours global dit nécessairement frustration de tous ceux qui auraient voulu en savoir davantage encore sur*

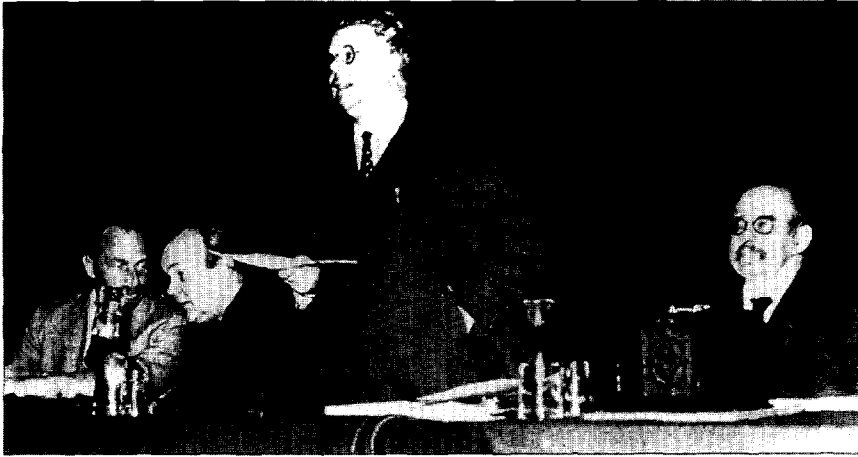
'*Spaak et le socialisme*', '*Spaak et l'Angleterre*' ou encore '*Spaak et le fédéralisme*'. Uiteraard kan men niet verwachten dat alle facetten van 's mans loopbaan even gedetailleerd worden behandeld, maar met name over Spaaks verhouding tot het socialisme, de BWP en de BSP en, meer algemeen tot de socialistische beweging, viel er toch heel wat meer te zeggen. Het boek heeft bijna uitsluitend aandacht voor Spaak als de man van het buitenlands beleid, van de koningskwestie, van de internationale en Europese confrontaties en voor zijn ontmoetingen met andere 'Groten der Aarde'.

De hoofdstukken over het begin van Spaaks politieke carrière zijn de levendigste van het boek, maar ook zij laten de lezer met een aantal vragen achter. Spaak groeide op in een geprivilegieerd, Brussels vrijzinnig-liberaal milieu. Hij was een kleinzoon van de progressieve liberale voorman Paul Janson en een neef van de latere eerste minister Paul-Emile Janson. Zijn moeder, Marie Spaak-Janson, werd in 1921 de eerste vrouwelijke gecoöpteerde senator voor de BWP en meteen het eerste vrouwelijke parlementslid in de Belgische politieke geschiedenis. Marie Spaak had tussen haakjes aanzienlijk minder last met de partijdiscipline dan haar zoon en presteerde het zelfs om in 1929 tegen de invoering van het vrouwenkiesrecht te stemmen.

Na enkele jaren krijgsgevangenschap in Duitsland tijdens de Eerste Wereldoorlog studeerde Spaak rechten aan de ULB (Université Libre de Bruxelles). Als student had hij enkele vergaderingen van de liberale studenten bijgewoond, maar in 1921 trad hij toe tot de BWP. Zijn debuut in de partij werd in sterke mate beïnvloed door de familiale politieke connecties: "*Les débuts de Spaak au POB sont essentiellement marqués par la fréquentation de barons de parti, à commencer par Emile Vandervelde*". De

mondaine socialist Spaak volgde aanvankelijk trouw de officiële partijlijn. In 1925, onder de regering-Poullet-Vandervelde, werd hij adjunct-kabinetschef van minister van Nijverheid en Arbeid, Joseph Wauters. De regering kende een woelige ambtsperiode en viel in mei 1926, tengevolge van de terughoudendheid van de financiële wereld tegenover het herstelbeleid en de moeilijkheden rond de Belgische frank. Spaak was hevig teleurgesteld. Niet alleen bleef de BWP meeregeren - de partij slikte alle herstelmaatregelen, met inbegrip van de denationalisatie van de spoorwegen - ze had evenmin problemen met de aanwezigheid van enkele felle tegenstanders van de vorige regering in het nieuwe kabinet.

De val van de regering was het begin van een tumultueuze periode, die ongeveer tien jaar duurde. Spaak zocht toenadering tot de linkervleugel van de partij en groeide, tussen 1926 en zijn aantreden als minister in 1935, uit tot één van de flamboyantste boegbeelden van de linkse agitatie. Toch rijzen ook hier enkele vragen. Een Brits diplomaat schreef de vele politieke zwenkingen van Spaak ooit toe aan de volstrekte afwezigheid van diepe 'politieke overtuigingen'. Maar in de jaren 1926-1935 had Spaak juist wél aandacht voor de inhoudelijke verdieping van de partijdoctrine. Waren deze bekommernissen oprecht? Was Spaaks kritiek ook bedoeld om zich te manifesteren en een plaats te veroveren aan de top van de partijhierarchy? Waren dit 'des gamineries', late puberale oprispingen van een politiek zondagskind, zoals sommige tegenstanders beweerden? Of was het een beetje van al het voorgaande samen? Tegelijk bleef Spaak een kind van zijn tijd en vooral van zijn milieu. Voor iemand met zijn achtergrond was het veel minder contradictorisch dan voor sommige tijdgenoten of latere commentatoren om tennispartijen in de weinig proletarische Leopoldclub in Ukkel af

De Man (1e l.) en Spaak (2e l.); een intrigerende alliantie

te wisselen met campagne voeren in 'le pays noir' in Henegouwen. Hoe dan ook, in 1926 lanceerde Spaak samen met enkele medestanders, die overwegend afkomstig waren uit de Socialistische Jonge Wacht, zoals Xavier Relecom, het blad *La Bataille Socialiste*. Het eerste nummer bevatte een beginselverklaring, waarin de redactie het reformisme, het gebrek aan beginselvastheid en het 'collaborationisme' van de partij scherp aankloeg. Het blad werd aanvankelijk doodgezwegen door de partijtop, maar even later volgde een openlijke polemiek en *La Bataille* verdween begin maart 1928. Het is vooral bij de behandeling van dergelijke wrijvingen dat de afwezigheid van de processen-verbaal van de Algemene Raad en van het Bureau zich laat voelen. De verhouding van Spaak met de partijtop werd, alle onenigheid ten spijt, steeds gekenmerkt door een grote mate van ambiguïteit. Enkele oprichters van *La Bataille* werden uit de BWP gezet en zochten aansluiting bij de communisten. Spaak daarentegen kreeg de gelegenheid zijn 'tendens' in de kolommen van *Le Peuple* uiteen te zetten en werd afgevaardigde van de Brusselse federatie op het partijcongres van 1928.

Spaak maakte in deze jaren ook naam als pleiter in enkele ophefmakende rechtszaken wat, zeker voor de buitenwereld, zijn radicaal imago versterkte. Zo verdedigde hij de Italiaanse anti-fascist Fernando da Rosa in 1929. Da Rosa stond terecht voor een mislukte aanslag op de Italiaanse troonopvolger Umberto, die in Brussel was om zijn verloving met prinses Marie-José te vieren. Da Rosa werd veroordeeld tot vijf jaar opsluiting. Na diens vervroegde vrijlating in 1932 bleef Spaak in contact met da Rosa en met het milieu van de Italiaanse anti-fascisten. Vanaf 1930 werkte hij mee aan het anti-fascistische tijdschrift *Le Rouge et le Noir*. In 1933 trad hij op als advocaat van twee anarchistische dienstweigeraars, Marcel Dieu alias Hem Day, en Léo Campion.

Begin jaren '30 kregen Spaaks radicale standpunten, vooral tengevolge van de economische crisis, een andere dimensie. Hij was zeer ontgoocheld over de lauwe opstelling van de partij en het gebrek aan alternatief voor de deflatiepolitiek van de opeenvolgende regeringen. Tijdens het partijcongres van 1931 haalde hij scherp uit naar het opportunisme van de partij-

bonzen en de bureaucrativering en 'sclerose-ring' van de sociaal-democratie. Hij kreeg uiteraard kritiek van sommige tenoren zoals Edouard Anseele en Georges Hubin, maar groeide tegelijk uit tot de onbetwistbare vedette van het congres.

In november 1932 werd Spaak onverwachts kamerlid voor Brussel. In januari 1933, vijf dagen na zijn maidenspeech in de Kamer, verscheen het eerste nummer van *L'Action Socialiste*. Dit weekblad, *Un organe de doctrine et de combat*, ijverde in nog sterkere mate dan *La Bataille* voor een andere, meer radicale koers van de BWP. De redactionele lijn van *L'Action Socialiste* leidde tot scherpe botsingen met de partijtop. Alhoewel Spaaks positie in die jaren niet altijd even rechtlijnig was, kan ze als volgt kort samengevat worden: kritiek op de lauwe houding van de partij, maar ook toenemende bedenkingen bij het totalitarisme van links. Na zijn reis naar de USSR in 1931 bijvoorbeeld, velde Spaak een genuanceerd oordeel over het sovjetregime. Hij benadrukte enerzijds de moeilijke omstandigheden waarin het sovjetregime was ontstaan, maar meende anderzijds dat het sovjetmodel niet exporteerbaar was naar West-Europa. Ook de opkomst van het fascisme in Duitsland had voor gevolg dat Spaak zich meer en meer opstelde als verdediger van de parlementaire democratie.

De wilde staking van de mijnwerkers in de Borinage in april 1933 veroorzaakte een crisis in de redactie van *L'Action*. Spaak steunde niet alleen de staking, hij wilde ze ook aangrijpen om tot een algemeen staking te komen. Daarmee haalde hij zich niet alleen het ongenoe-gen van de partij en de vakbond op de hals, ook de redactie van *L'Action* reageerde zeer verdeeld.

In deze verwarrende tijden verscheen Hendrik De Man ten tonele. Spaak onthaalde De Mans

Plan van den Arbeid zeer enthousiast en zetelde ook in het Nationaal Actiebureau, dat de propaganda rond het Plan leidde. Dumoulin blijft frustrerend kort over de persoonlijke relatie tussen Spaak en De Man, toch een intrigerende alliantie tussen twee ambitieuze en zeer uiteenlopende persoonlijkheden.

Ondanks Spaaks steun aan het Plan werd de verhouding met de partijtop in 1934 steeds explosiever. Spaak bleef niet alleen zeer actief op straat en op meetings, na het faillissement van de Bank van den Arbeid werd zijn kritiek op de partij nog scherper. Dit alles had voor gevolg dat *L'Action* en zijn hoofdredacteur Spaak publiekelijk gedesavoueed werden door de Algemene Raad in mei 1934. De twist rond *L'Action* kwam opnieuw voor de Algemene Raad in september, en leidde er tot heftige discussies. Alhoewel de Raad aanvankelijk van plan was om Spaak uit te sluiten, kreeg hij er ook steun, zo niet voor *L'Action*, dan toch voor hervormingen in de partij. Ook De Man, die de kritiek op de partij grotendeels onderschreef, steunde de hervormingstendens. Dumoulin stelt terecht de vraag waarom Spaak de BWP niet verliet. Hij suggereert dat diens politieke aspiraties hem in de partij hielden. Alle onenigheid ten spijt was Spaaks positie niet zo oncomfortabel: hij werd stilaan 'incontournable' als één van de coming men van de partij en sloot deelname aan de macht niet langer uit. Spaaks evolutie richting De Man lijkt dit te bevestigen. Het gevecht om de ziel van de partij tussen het duo De Man-Spaak en de oude garde kreeg in toenemende mate de allure van - of was zelfs van in het begin - een strijd om de macht over de partij.

Spaak werd in maart 1935, bij de vorming van de eerste drieledige regering-Van Zeeland, minister van Verkeer en PTT. Zijn overstap naar de regering vormde zijn eerste en meest be-

ruchte 'volte-face', aangezien hij letterlijk van de ene dag op de andere, en zonder één woord uitleg aan zijn medestanders van *L'Action*, de linkse agitatie verliet. Die overstap leverde hem het etiket 'tourne-veste' en opportunist op, een verwijt dat hem in zijn latere carrière is blijven achtervolgen.

In de woelige zomer van 1936, bij de vorming van de tweede regering-Van Zeeland, ging de portefeuille van Buitenlandse Zaken niet, zoals verwacht, naar partijleider Vandervelde, maar naar Spaak. Hij had deze portefeuille te danken aan zijn steun aan het buitenlands en militair beleid van het vorige kabinet, maar zijn persoonlijke inbreng was aanvankelijk gering. Vanaf 1935-1936 voelt Dumoulin zich duidelijk op vertrouwd terrein. Tijdens Spaaks ambtsperiode op Verkeer krijgt de heibel rond het Frans-Belgisch militair akkoord grotere aandacht dan de Noord-Zuidverbinding, zijn belangrijkste realisatie als minister. 'Le monde de la politique étrangère' ligt Dumoulin ook beter dan de interne machtsstrijd in de BWP. Toch was ook in de jaren 1936-1940 de verhouding van Spaak met de partijtop geregeld tumultueus. Was de onenigheid van begin jaren '30 vooral te wijten aan Spaaks radicale, zeg maar gauchistische opstelling, dan lagen nu eerder zijn meer 'rechtse' standpunten en zijn contacten met omstreden figuren als de journalist Raymond De Becker en de bezoekers van de Brusselse salon Didier aan de basis. Met name de niet-interventiepolitiek tijdens de Spaanse Burgeroorlog, de erkenning van het Franco-regime, de controverse rond 'le socialisme national' van Spaak en De Man en de bijzonder snelle regeringsvorming in 1938 leidden tot geanimeerde discussies in de BWP. Om deze onenigheid te schetsen doet Dumoulin af en toe een beroep op de rapporten van de Britse ambassadeurs in Brussel, bewaard in het PRO. Het

is natuurlijk interessant om weten dat ook de mandarijnen van het Foreign Office op de hoogte werden gehouden van de discussies aan de top van de BWP, maar de originelen van de verslagen van de Algemene Raad en het Bureau van de BWP blijven voor deze materie een primaire bron. Zo bevatten zij uitvoerige, bijna stenografische verslagen van de geladen discussies over bijvoorbeeld de Spaanse Burgeroorlog en de erkenning van het Franco-regime⁽²⁾.

De politieke opvattingen van Spaak en De Man of het zogenaamde 'socialisme national', zorgden voor grote animositeit in de jaren 1937-1938. Beide politici stonden in februari 1937 een interview toe aan Raymond De Becker, een journalist met duidelijk autoritaire sympathieën. Vooral De Man, die sterk ontgoocheld was over de werking van het Belgische parlementaire systeem, pleitte voor een grondige hervorming van de staatsstructuur, die onder andere de oprichting van een eenkamerstelsel en de beknutting van de parlementaire bevoegdheden inhield. Ook moesten regeringen gedurende een volledige legislatuur aanblijven en de invloed van partijen bij de regeringsvorming aanzienlijk worden beperkt. De Man beklemtoonde het nationale karakter van het Belgische socialisme: de BWP moest zich voortaan identificeren met de nationale belangen, en niet langer met de belangen van één klasse. Na de val van de regering-Janson op 13 mei 1938, paste Spaak enkele van deze opvattingen in de praktijk toe. De vorming van een nieuwe tripartite nam welgeteld twee dagen in beslag, en de partijen werden vooraf niet geconsulteerd. Was het ambitie, opportunisme en/of beïnvloedbaarheid die Spaak in de richting van De Man dreef? Het blijft, ook na lectuur van deze biografie, een open vraag.

Spaak op een verkiezingsmeeting te Antwerpen in 1946

De periode 1936-1950, met als centrale thema de koningskwes­tie, vormt de hoofdmoot van het biografie en neemt in totaal bijna driehon­derd pagina's in beslag. Bij de lectuur maakt een sterk 'déjà-lu' gevoel zich meester van de lezer. De vele bladzijden gewijd aan de onaf­hankelijkheids- en neutraliteitspolitiek aan de vooravond van de oorlog, de Achttiendaagse Veldtocht, de meningsverschillen tussen koning en regering, de onvermijdelijke 'temps des er­reurs' in de zomer van 1940, het verblijf van het kabinet in Londen en de machtsstrijd in de Belgische kolonie aldaar, de terugkeer naar België in 1944 en de afloop van de konings­kwes­tie, bevatten weinig nieuwe gegevens en zijn al in verschillende recente en minder re­cente publicaties aan bod gekomen⁽³⁾. Het boek had aan leesbaarheid en scherpte gewonnen indien Dumoulin deze reeds gekende episodes had samengevat.

De lezer krijgt ook de indruk dat Spaak, met uitzondering van de afloop van de koningskwes­tie, geen belangrijke rol meer speelde in de bin­nenlandse politiek. De schijnwerper wordt bijna exclusief gericht op het buitenlands beleid en, na 1945, op de internationale en Europese poli­ti­ek. De verhouding met, en de reacties in de partij en de beweging, verdwijnen nagenoeg volledig naar de achtergrond. Spaak wordt na de oorlog wel even gepresenteerd als een man van de dialoog, die ondanks zijn vrijzinnige af­komst veel sympathie had voor de christelijke arbeidersbeweging en voor "[...] *le rêve travail­liste [...] de réunir sous une même bannière des progressistes croyants et non croyants*". Maar, met uitzondering van Spaaks sympathie voor de Union Démocratique Belge (UDB), wordt dit gegeven nauwelijks uitgewerkt. Zijn goede in­forme­le contacten met verschillende syndi­calisten, met name met meer hervormingsge­zinde figuren zoals André Renard, worden he­lemaal niet vermeld. Spaaks internationale be-

slommingen beletten niet dat hij regelmatig ging spreken voor ABVV-militanten over het idee van de economische democratie. De eer­ste structuurhervormingen in die zin werden tenslotte gerealiseerd onder de regering-Spaak van 1948-49⁽⁴⁾.

Deze opmerkingen gelden ook voor de hoofd­stukken over de internationale evolutie na de Tweede Wereldoorlog, de Europese integratie en Spaaks ambtstermijn als secretaris-generaal van de NAVO. Zij bevatten weinig nieuws en Dumoulin schetst de context op een gedetail­leerde, maar weinig overzichtelijke manier. In Londen hield Spaak er aanvankelijk weinig 'visionaire' Europese of internationale denkbeel­den op na. Hij beschouwde Groot-Brittannië als de belangrijkste bondgenoot, vanaf 1943 'ontdekte' hij het belang van de VS. Net als sommige andere politici en diplomaten had de minister enige moeite om zich na 1945 aan te passen aan de internationale schaalvergroting, en vertoefde hij mentaal vaak nog in het inter­bellum.

Spaaks houding ten opzichte van de Europese integratie was zeker in het begin niet altijd even rechtlijnig. Bij de vorming van de Raad van Europa (1949) was hij geen Europees 'federalist' en wilde hij, ook om de Britten aan boord te houden, geen radicale positie innemen. Vol­gens Dumoulin volgde de Europese 'bekering' pas in 1950, tengevolge van het plan-Schuman en een combinatie van 'la peur' (het begin van de Koreaanse oorlog) en 'l'idéal' (de vorming van een Europees leger, wat het begin van een echte Frans-Duitse verzoening kon beteke­nen). Toch blijft de grootste verdienste van Spaak dat hij door zijn kordaat, no-nonsense-optreden midden de jaren '50 de Europese con­structie uit het slop haalde. Op langere termijn streefde hij naar de opbouw van een Atlan­tische gemeenschap, een duurzame verbinten­nis van Europeanen en Amerikanen in een

*Spaak als
minister van
Buitenlandse
Zaken met
president
Kennedy van
de VS*

politieke unie. Spaak hoopte deze ambitie te kunnen realiseren als secretaris-generaal van de NAVO. De interne reacties van de BSP op zijn aanstelling waren veel minder geestdriftig. Spaak begon met grote verwachtingen aan zijn ambtstermijn, maar door de desinteresse van de Amerikanen, de toenemende meningsverschillen met het Frankrijk van Charles De Gaulle en de rivaliteit tussen de Europese lidstaten onderling, kwam er van zijn ambities niet veel terecht. Spaak haakte snel af en begon zich voor te bereiden op een terugkeer naar de Belgische politiek. Toch blijft het merkwaardig dat een ervaren politicus als Spaak soms zo weinig geduld toonde en de politieke gevoeligheden van de verschillende lidstaten zo zwaar onderschatte. De lezer kan zich niet van de indruk ontdoen dat de fut er bij Spaak stilaan uitraakte. Hij was de Belgische politiek en de rivaliteiten en touwtrekkerijen binnen de BSP ontgroeid, maar het internationale terrein had evenmin aan zijn verwachtingen beantwoord.

De pogingen van Laken om in de zomer van 1960, in volle Congocrisis, een zakenkabinet te vormen met Spaak en Van Zeeland zijn al gekend uit de *Mémoires* van Gaston Eyskens en uit *De koningen der Belgen* van Jean Stengers⁽⁵⁾. In oktober van datzelfde jaar hadden de eerste contacten plaats tussen Spaak en Theo Lefèvre over de vorming van een nieuwe regering. Maar de terugkeer van Spaak naar de vaderlandse politiek verliep niet rimpelloos en werd zeker in de BSP niet met algemeen enthousiasme onthaald. Spaak werd in 1961 opnieuw minister van Buitenlandse Zaken en kreeg als zodanig vooral te maken met de moeilijke nasleep van de Congolese onafhankelijkheid. In Europa kwam hij herhaalde keren in botsing met Charles De Gaulle, wiens visie op de Europese integratie op essentiële punten verschilde van de zijne. Ik kan mij opnieuw niet van de indruk ontdoen dat Spaaks terugkeer naar de Belgische politiek niet bracht wat hij ervan verwacht had, en dat ook deze episode in mineur

eindigde. Spaak verliet tenslotte de nationale politiek in 1966, na een nieuwe botsing met de BSP naar aanleiding van de komst van de SHAPE (Supreme Headquarters Allied Powers Europe) naar België.

Spaaks carrière kende een wat roemloos einde en Dumoulin's slotbedenkingen over de 'gelouterde' mens Spaak versterken dit gevoel nog. Hij reisde enkele jaren als een veredelde 'commis-voyageur' voor Bell-Telephone de wereld rond en besteedde in toenemende mate aandacht aan de hervorming van de Belgische instellingen en de plaats van Brussel in de nieuwe staatsstructuur. Op zijn levensavond bekeerde hij zich tot het federalisme en zocht hij toenadering tot het Front des Francophones (FDF), de partij waarin zijn dochter Antoinette actief was.

In de inleiding schrijft burggraaf Etienne Davignon: "A toutes les époques de sa vie, et plus particulièrement dans le tumulte qui a précédé et suivi la guerre de 1939-1945, son action a profondément influencé le cours des événements". Dat is nog maar de vraag. Met uitzondering van de directe aanloop naar de oprichting van de EEG is Spaak in het boek veeleer een politicus die de gebeurtenissen volgde en onderging, maar zich - toegegeven - meestal vlot aanpaste.

Dumoulin slaagt er maar zelden in Spaak tot leven te wekken. Alhoewel hij de grote man omschrijft als: "A la fois charmeur et doté de dons de comédien qui l'ont beaucoup servi", wordt de lezer geconfronteerd met een kleurloze, bij momenten wat chagrijnige figuur. De humor, het gevoel voor zelfspot, het redenaarstalent en de bonhomie ontbreken. In het zeer geestige en scherpzinnige boekje *Het woord is aan België. De rol van kleine naties in de internationale politiek* (1992), schetst de voormalige diplomaat Michel Van Ussel op enkele pagina's een veel levendiger beeld van het geroutineerde politie-

ke dier Spaak, dat een beroep kon doen op een onuitputtelijke combinatie van list en luim om zijn slag thuis te halen. De ultieme biografie van Spaak heeft Dumoulin niet geschreven, een overtuigende 'vie dans le siècle' evenmin. De grootste verdienste van het boek is dat het een goede vertrekbasis vormt voor verder verfijnd onderzoek.

- (1) Spaaks memoires *Combats Inachevés* verschenen al in 1969. Het eerste deel, dat vooral de jaren 1939-1945 behandelt, was voor die tijd wel tamelijk onthullend, maar liet nog vele vragen open. Het tweede deel, over de naoorlogse periode, stelde inhoudelijk niet veel voor en had evengoed *P.H. Spaak ontmoet de Groten der Aarde* kunnen heten. Wijlen Jacques Willequet publiceerde in 1974 *Paul-Henri Spaak. Un homme, des combats*, een boek zonder veel verwijzingen naar archieven of literatuur. Daarnaast zijn er oudere studies zoals J.H. Huizinga's *Paul-Henri Spaak. Een politieke biografie* (1963) en enkele polemische, tijdgebonden bijdragen zoals *P.-H. Spaak ou la politique du cynisme* van Marcel Liebman (in het tijdschrift *Mai* (1972)6.
- (2) Met dank aan Michel Vermote van het AMSAB.
- (3) De directe aanloop naar de Tweede Wereldoorlog, het begin van diezelfde oorlog en de gebeurtenissen van de zomer van 1940 komen, om mij tot de belangrijkste werken te beperken, aan bod bij M.H. Jaspars, *Souvenirs sans Retouche* (1968); P.H. Spaaks eigen *Combats Inachevés* (1969), die ook een repliek vormden op Jaspars aantijgingen; Camille Gutts laconieke memoires *La Belgique au carrefour* (1971); J. Gérard-Libois en J. Gotovitch, *L'An Quarante. La Belgique occupée* (1970); J. Stengers, *Léopold III et le gouvernement* (1980); C. d'Outryve d'Ydewalle, *Mémoires, 1912-1940. Aux avant-postes* (1994) en J. Velaers en H. Van Goethem, *Leopold III. De koning, het land, de oorlog* (1994).
- (4) Met dank aan Rik Hemmerijckx van het AMSAB.
- (5) J. SMITS (red.), *Gaston Eyskens. De Memoires*, Tielt, 1993; J. STENGERS, *De koningen der Belgen. Van Leopold I tot Albert II*, Leuven, 1997.

M. DUMOULIN, Spaak. Met een voorwoord van Etienne Davignon, Brussel: Eds. Racine, 1999, 736 p.